

סימן יז

מצווה באכילת יותר מכזית מקרבן פסח

א. פתיחה

שלוש אפשרויות בדין האכילה יותר מכזית בקרבן פסח

השיעור המינימלי לאכילה מן הפסח הוא כזית.¹ לאור זאת, יש לדון האם יש מצווה לאכול יותר מכזית. נראה שיש בזה שלוש אפשרויות: (א) גם לאחר שכבר קוימה המצווה הבסיסית באכילת כזית, יש חיוב על בני החבורה לאכול את כל הקרבן, מלבד עצם קיומו של איסור נותר. כאפשרות זו כתב השאגת אריה (סי' פא), והובאו דבריו לקמן.²

(ב) אין חיוב לאכול את כל הקרבן מלבד עצם קיומו של איסור נותר, אך בכל אכילה מתקיימת מצווה. כאפשרות זו כתב בשו"ת בית יצחק (דרשות בסוף חו"מ כז, ז').

1. רמב"ם (הל' קרבן פסח ח, ג): 'ואם לא אכל אלא כזית, יצא ידי חובתו', ומסבר לה הכס"מ: 'מה שכתב ואם לא אכל אלא כזית יצא ידי חובה, כך דין סתם אכילה. ובמשנה פרק האשה (פסחים צא, א): 'ואפילו חבורה של מאה שאינם יכולים לאכול כזית. והכי משמע מדאמרין בפרק כיצד צולין (שם פה, ב): כזיתא דפסחא בביתא והלילא פקע באיגרא'. בשיעור המינימלי בקרבנות אחרים, דן בשו"ת הרי בשמים (א, קיז ד"ה ובדבר).

2. וכן כתבו הפתח הבית (על הרמב"ם הל' קרבן פסח ח, ג; ויעו"ש שעכ"פ התקשה בזה קצת) והמקדש דוד (קדשים יד, ו ד"ה עוד כתב). וכן משמע מלשון הרוגציובר בשו"ת צפנח פענח (ח"ב, בהוצאת בת המחבר, דווינסק תש"א, סי' ט; והובאו והורחבו דבריו במפענח צפונות סי' ח, יעו"ש), אך אולי סבר כאפשרות השנייה דלהלן. ומכל מקום, מפורש בדבריו שיש מצווה, ושלא כאפשרות השלישית דלהלן.

3. 'אף דהחיוב (היא) [הוא] על כזית, מכל מקום כל מה שאוכל מקיים מצות עשה. ואף דאין עשה דאכילת פסח דוחה לא תעשה דשבירת עצמות, מכל מקום מדחזינן דאף ספק עשה דוחה ספק

תמא

פסח לה' | סימן יז
מצווה באכילת יותר מכזית מקרבן פסח

(ג) לאחר אכילת כזית אין יותר מצווה באכילה נוספת, אלא רק הימנעות מאיסור נותר. כאפשרות זו כתב המנחת חינוך (קלד, א-ב).⁴

משמעויות הלכתיות לאפשרויות השונות

ייתכן שנפקא מינה בין האפשרויות תהיה באדם שאכל כזית מן הפסח וגמר בדעתו שלא לאכול עוד ממנו, ולאחר מכן נמלך ומעוניין לאכול. לפי האפשרות הראשונה, מסתבר שעליו לברך שנית: 'אשר קידשנו במצוותיו וציוונו על אכילת הפסח',⁵ וכמבואר בתוספתא (ברכות ו, טו):

יחיד שהיה עושה עשר מצות, מברך על כל אחת ואחת. היה עושה מצוה אחת כל היום, אין מברך אלא אחת. היה מפסיק ועושה מפסיק ועושה, מברך על כל אחת ואחת.

לא תעשה, ועל כרחך צריך לומר דספק עשה הוא דאורייתא לדעת רי"ט אלגזי בכורות פ"ג דף כ"ז ע"ג, וספק לא תעשה היא מדרבנן לדעת הרמב"ם. על כן מותר לשבור עצם בספק פסח, שמקיים ספק עשה דאכילת שלמים. עניין שבירת העצם שזכר בדבריו, יובא בהרחבה להלן. וייתכן שכן סבר הרוגצ'ובר, בדבריו שצוינו בהערה הקודמת.

4. בתקנת עזרא (על הרמב"ם הלי מעילה א, א אות א) הביא דבריו וכתב עליהם: 'רהיטת דכל הראשונים ז"ל לא משמע כהמנחת חינוך, ואכמ"ל בזה'. ואולי כוונתו למה שיתבאר לקמן. יש להוסיף שלכאורה גם מדברי החינוך עצמו משמע שלא כמנחת חינוך, שכן כתב (מצווה ו): 'דיני המצוה, כמה חייב כל אחד לאכול ממנו לכל הפחות, והנמנין עליו איך יתנהגו עד שיאכלוהו, שלא לצאת מן החבורה ושלא ישנו, ויתר פרטיה, מבוארים ב[מסכת] פסחים'. מלשון החינוך שכתב על שיעור כזית שהוא 'לכל הפחות' משמע שגם ביותר מכזית מתקיימת אותה מצווה שמתקיימת באופן מינימלי בכזית, והרי זה כאחת משתי האפשרויות הראשונות ודלא כאפשרות השלישית שאותה נקט המנחת חינוך.

ויעוין עוד באילת השחר (זבחים לו, א ד"ה ובצל"ח) שצידד שאכילה נוספת לאחר שכבר אכל כזית, 'אי"ז מצות פסח', אך המשיך וכתב שאין הדבר מוכרע וניתן להבין שממשיכים לקיים מצווה גם לאחר הכזית הראשון.

5. נוסח זה מופיע ברמב"ם (הלי חמץ ומצה ח, ז), בסמ"ג (עשה מא) ובמאירי (פסחים קיד, א ד"ה ובמקדש).

פסח לה' | סימן יז
מצווה באכילת יותר מכזית מקרבן פסח

דברי התוספתא הובאו בכמה ראשונים,⁶ והעיקרון של חיוב בברכת המצוות במקרה של הפסק או היסח הדעת הובא בכמה מקומות בדברי הטור והשו"ע (או"ח ח, יב בנוגע לציצית;⁷ כה, יב בנוגע לתפילין; יו"ד יט, ה-ו בנוגע לשחיטה; רסה, ה ברמ"א בנוגע למילה). לפי זה נראה שהוא הדין בקרבן פסח שהאדם הסיח דעתו מאכילתו ולאחר מכן נמלך לאכול ממנו, שלפי האפשרות הראשונה יברך שוב בברכת המצוות.

לעומת זאת, לפי האפשרות השנייה נראה שלא יברך, אחר שאינו מחויב. וכמו שנשים אינן צריכות לברך על מצוות עשה שהזמן גרמא למרות שמקבלות שכר על קיומן (ראה קידושין לא, א ותוד"ה דלא), ולכל היותר מותר להן לברך. וכל שכן שלפי האפשרות השלישית לא יברך, שאין מברכים על קיום אזהרה.

נפקא מינה אפשרית נוספת היא אכילת כמות גדולה מכזית כאשר טומאה דחוייה בציבור. עניין זה נידון לקמן (סי' יח), ושם יתבאר שאכילה כזו מותרת ורצויה לכתחילה. נראה שהדבר מתיישב יותר עם האפשרויות שלפיהן יש מצווה בעצם האכילה; שהרי אם אין אוכלים אלא כדי להימנע מאיסור נותר, יש יותר מקום לטענה שצריך לצמצם במספר האוכלים כדי שהשיעור הנאכל בטומאה בסך הכל יהיה קטן ככל האפשר. שוב ראיתי שבהערות הררי קודש על ספר מקראי קודש (פראנק; פסח ח"א סי' לא הערה 1), אכן צידד לתלות את שאלת שיעור האכילה מפסח הבא בטומאה בנידונו.

6. ר"ן (שו"ת, פז ד"ה עוד; ונדפסה גם בשו"ת הריב"ש, שפד), הגמ"י (הל' ברכות יא, אות ד), אבודרהם (ברכת המצוות ומשפטיהם ד"ה וגרסינן).

7. והגר"א בביאורו שם ציין לתוספתא.

ב. עשה דוחה לא תעשה בשבירת עצם לצורך אכילה מן הפסח

דיוק השאגת אריה מהגמרא שיש מצווה בכל כזית

נאמר בגמרא (פסחים פה, א):

והתניא: 'ועצם לא תשברו בו' – אחד עצם שיש בו מוח, ואחד עצם שאין בו מוח. ומה אני מקיים 'ואכלו את הבשר בלילה הזה' – בבשר שעל גבי העצם. או אינו אלא בבשר שבתוך העצם, ומה אני מקיים ועצם לא תשברו בו – בעצם שאין בו מוח, אבל בעצם שיש בו מוח – שובר ואוכל. ואל תתמה, שהרי יבא עשה וידחה לא תעשה.

כשהוא אומר 'ועצם לא ישברו בו' בפסח שני, שאין תלמוד לומר, שהרי כבר נאמר קככל חקת הפסח יעשו אתו, הוי אומר: אחד עצם שיש בו מוח ואחד עצם שאין בו מוח.

הברייתא העלתה ודחתה אפשרות לומר שאיסור שבירת עצם חל דווקא בעצם שאין בה מוח. מדברים אלו הוכיח השאגת אריה (סי' פא) שמצוות העשה של אכילת פסח מחייבת לאכול את כולו, שאם לא כן לא היה צידוק לראות בשבירת העצם עשה שיכול לדחות את איסור שבירת עצם:

ד'ואכלו את הבשר בלילה הזה', דבכלל עשה זו הוי לאכלו כולו לגמרי ולא להותיר ממנו כלום, כדמוכח התם (פסחים פה, א), דקאמר: 'אבל בעצם שיש בו מוח שובר ואוכל, ואל תתמה שהרי יבא עשה וידחה לא תעשה'. ושמע מינה דמצות עשה דואכלו את הבשר על כל הפסח קאי, ולא סגי ליה בכזית ממנו.

השאגת אריה למד שיש עשה באכילת כל הפסח, מכך שהגמרא נקטה בפשטות שיש עשה, כאשר התייחסה לאפשרות שאכילת מוח תתיר שבירת עצם, ואף שבפשטות מדובר גם במי שכבר אכל כזית מן הפסח. ולמרות זאת היה פשוט לגמרא שהוא ממשיך לקיים עשה, ולא רק נמנע מעבירה על איסור לא תעשה של נותר.⁸ דברים דומים מובאים גם במקום נוסף בגמרא (זבחים צז, ב). וכך כתב גם בהערות הגר"ש אלישיב (פסחים פה, א ד"ה שהרי):

8. וברור שאין כוונת השאגת אריה לומר שמקיימים את המצווה אך ורק אם אוכלים הכל, אלא שבכל אכילה ואכילה מקיימים את המצווה. וכבר כתב כן בשער הקרבן (מילואים סי' סו), ויישב

פסח לה' | סימן יז
מצווה באכילת יותר מכזית מקרבן פסח

היינו אפילו אם יש עוד הרבה בשר, אבל מאחר שיש מצות עשה של אכילת פסח על כל כזית וכזית, אם כן נחשב עשה דוחה לא תעשה על הכל.

המנחת חינוך והאור שמח מעמידים את דברי הגמרא דווקא בכזית ראשון

המנחת חינוך (קלד, א) כתב לדחות את ראיית השאגת אריה: ואיני מבין, דקושיית הש"ס גבי פסח דסתמא כתיב ועצם לא תשברו, אפילו באם אין כזית לאיש אחד, רק עם המוח, כגון שנמנו הרבה אנשים ולא יגיע לאחד כזית, רק עם המוח. ועל זה מקשה, וניתני עשה לדחות. וגם גבי קדשים, אם יש כהנים הרבה שלא יגיע לכל אחד כזית רק עם מה שנפסל, ובלא זה לא יגיע כזית, שפיר מקשה הש"ס ניתני עשה כו' אבל באכל כזית בפסח או בקדשים, אין מצוה עוד כלל לאכול, רק שלא יבא לידי נותר, ויכולים ליתנם לקטנים. ובפסח דצריך מינוי, מצוה לאכול רק להציל מיד נותר, אבל לא מ"ע דאכילה. כנ"ב, ומכל מקום צריך לי עיון עוד בזה.

דא עקא, דברי המנחת חינוך מבוססים על סתירה מובנית: לדבריו יוצא שמצד אחד, הגמרא הסיקה מסתימת הפסוק שיש להימנע משבירת עצם גם במקרה שבו יש עשה שצריך לדחות לא תעשה, ומצד שני, הגמרא התקשתה בזה. ומי ביקש זאת מיד הגמרא, להסיק מסקנה מוקשית מסתימת הפסוק שכלל לא נחית למצב זה, ואז להתקשות בה.

כעין דברי המנחת חינוך, כתב בחידושי רבינו מאיר שמחה מדווינסק, בעל האור שמח (פסחים שם ד"ה שהרי), שהכוונה דווקא לכזית הראשון. והכריח דבריו ממה שהקשו התוס' (שם ד"ה כשהוא; וכע"ז בתוס' זבחים שם סד"ה ואחד) שאין העשה בעידנא דמעיקר לאו, דהלאו הוא בשבירת העצם והעשה הוא באכילה. ואלו דבריו:

בזה מה שהקשו על השאגת אריה היאך יש מצווה, והרי חכמים אסרו לאכול את שומנו של גיד הנשה.

9. = כן נראה בעיני.

תמה

פסח לה' | סימן יז
מצווה באכילת יותר מכזית מקרבן פסח

שהרי יבא עשה וידחה לא תעשה. הקשו בתוספות דלאו בעידנא, יעוין שם. ונראה דלחכמים דפליגי על ר' נתן לעיל (שם עח, ב), וסברי דאם אין כזית לכל אחד לא יצאו ידי חובתן – אם כן, אם על ידי המוח שבעצמות יהיה לאותן מנוים כזית, דנמנין על מוח שבראש, דכבשר הוא, כדתניא בתוספתא – אם כן, אם תאמר דישברו אותן להוציא המוח, תו נמנין גם על שבקולית, ומצי לשחוט ולזרוק עליהן. ונמצא דמקיימו מצות פסח תיכף משעת עשיה של פסח מבעוד יום. וכזה כתב הריב"א בתוספות לעיל (נט, א ד"ה אתי) לענין עשה דהשלמה, יעוין שם. ודוק, ונכון.

בעל האור שמח מתרץ שמדובר דווקא על כזית ראשון, ולכן שבירת העצם היא כן בעידנא דמיקיים העשה, שכן אלמלא שבירת העצם לא מתקיימת מעיקרא מצוות הפסח, והאפשרות לשבור ולאכול הכרחית כדי שאוכלי המוח יוכלו להימנות על הפסח. וזו הסיבה לכך שהייתה הוה אמינא שיהיה מותר לשבור, אלמלא הלימוד מפסח שני.

לכאורה יש קושי בדרך זו, ולא בכדי לא הלך בה השאגת אריה. דאם מדובר רק באוקימתא צרה כל כך, שהמוח שבתוך העצם נדרש לאכילת כזית ואין למנויים בשר אחר מלבדו, לא ברור מדוע הברייתא נקטה בפשטות ובסתמיות שבעצם שיש בו מוח שובר ואוכל, ולא הבהירה שמדובר דווקא במקרה מסוים זה. ואף שמדובר בהוה אמינא שנדחתה, עדיין יש להסיק מהסתמיות שבה היא הובאה, שלא מדובר דווקא בכגון שאין בשר מלבד מה שבתוך העצם. ויעוין עוד באור שמח (הלי חמץ ומצה ו, א) שכתב בעצמו דברים קרובים לדברי הבית הלוי דלקמן, שלפיהם ישנה מצוות עשה גם ביותר מכזית. ולכאורה לפי זה לא היה לו צורך להידחק בהעמדת דברי הגמרא באוקימתא.

הסברים נוספים באחרונים לקיום 'בעידנא' בשבירת עצם מן הפסח לצורך אכילת המוח שבה

בשפת אמת (על תד"ה כשהוא) כתב:

יש מקשים, דהא משכחת כשאוכל עצמות רכין שהם נשברים באכילתו, דשפיר הוי בעידנא. ויש לומר דאין חייב משום שבירת עצם אלא בכדרך שבירה, ולא

תמו

פסח לה' | סימן יז
מצווה באכילת יותר מכזית מקרבן פסח

בכהאי גוונא [אכן ברמב"ם (פ"י מהל' קרבן פסח ה"ט) מבואר דבכה"ג נמי חייב, עיין שם] ולדעת הפוסקים דבמצות אכילה אין יוצאין שלא כדרך, יש לומר דאכילת מוח עם העצם הוי שלא כדרך, ואם כן לא מקיים העשה בכהאי גוונא.

ומה שכתב 'יש מקשים', היינו שאותם 'מקשים' מתרצים את קושיית התוס' ומיישבים את דברי הגמרא. וכעין דברי היש מקשים כתב גם בשו"ת בית יצחק (דרשות בסוף חו"מ כז, ב). ובהערות הגריש"א כתב על דברי השפת אמת: 'וצריך לברר אם יש כזה מציאות של עצם רך שיש בו מוח'. ולגופו של ענין, לכאורה לא מסתבר לומר שאכילה זו תיחשב שלא כדרך, דהא את המוח האדם אוכל כדרך שאוכלים מוח, וזה שבעת האכילה הוא אוכל יחד עמו גם עצם, אין זה מבטל את אכילת המוח. ועד כאן לא שמענו אלא שאם אדם עירב דבר מר במאכלו, אין זו דרך אכילה (רמב"ם הל' מאכלות אסורות יד, יא), דשם המאכל עצמו נעשה מר, אך בכהאי גוונא שרק צירף לבשר הקרבן דבר נוסף שאין דרך לאוכלו, צ"ע אם גם אכילת הבשר נחשבת שלא כדרך. ובר מן דין, באפשרותו להוציא את העצמות מפיו ולבלוע רק את המוח, ושמא בזה הוי דרך אכילה. וצ"ע.

ר' פינחס הורוויץ, בעל ספרי ההפלאה והמקנה, כתב בספרו פנים יפות (ויקרא יד, ט סד"ה מיהו):

יש לומר דבכל לא תעשה שישנו בשאלה לא בעינן בעידנא, ובזה מתורץ קושיות התוספות בפסחים דף פ"ה ד"ה כשהוא אומר וכו', וקשה היכא יליף מיניה, ואמאי נמי צריך קרא הכא הא בעידנא דמעיקר לאו לא קא מקיים לעשה וכו'. ולמ"ש יש לומר דכיון דלאו דשבירת עצם ישנו בשאלה, שאם ישאל על הקדש דפסח לא יתחייב משום שבירת עצם (נדריים עח, א) איכא למילף מניזר ומצורע דדחי אף על גב דלא הוי בעידנא, ושפיר הוה אמינא דאתי עשה דחויב אכילת פסח ודחי אותה.

בספר גור אריה יהודה (א, מועדים, סי' יא אות יא, עמ' רב) הקשה על דבריו מכך שאין אפשרות להישאל לאחר זריקת הדם, ותירץ שאיסור שבירת עצם קיים גם לפני הזריקה. אמנם לכאורה הדוחק בתירוץ זה גדול מאוד, דהגמרא

פסח לה' | סימן יז
מצווה באכילת יותר מכזית מקרבן פסח

שתקה מכל זה ולא תלתה את דבריה באוקימתא צרה זו ששבירת העצם נעשית דווקא בפרק הזמן המזערי שבין השחיטה לזריקה.

תירוץ הראשונים לקושיית התוס': הרחבת חלות העשה המועילה לדחות את הלאו

ובאמת מצאנו כבר בראשונים תירוץ לקושיית התוס'. בפסקי התוס' (זבחים צז, ב אות סט) כתב:

אם אי אפשר לקיים עשה בענין אחר, לא בעינן בעידנא [דמעקר] לאו לקיים עשה.

כעין זה כתב מדנפשיה בעל השאגת אריה עצמו, בספרו טורי אבן (חגיגה ב, ב ד"ה לישא). ובסוף דבריו הוסיף שראה כן בפסקי התוס', וסיים: 'ומתירוץ התוס' הוא, והסופרים השמיטו התירוץ מן הספרים'.¹⁰

10. ומתחילה חשבתי לחזק תירוץ זה ממה שכתב הנמוקי יוסף (ב"מ טו, א בדפי הרי"ף ד"ה עשה) בשם הרי"ן, בביאור הקביעה שעשה דוחה לא תעשה במקרה של כהן שנטמא למתים כדי להשיב אבדה: 'בשעה דעבר אלאו קיים העשה, כמילה בצרעת, דהא מתעסק הוא במצות השבה בשעת עקירת הלאו. ואף על פי שלא גמרה, מה בכך, גם מצות מילה לא נגמרה עד דפרע, דקי"ל מל ולא פרע כאילו לא מל. ולא ממעטין אלא כההיא דאמרינן פרק ר' אליעזר דמילה (שבת קלב, ב): ויקוץ בהרתו ויעבוד; שבשעה שקוץ בהרתו אינו מתעסק בגופה של מצוה, דהיינו עבודה, אלא במכשיריה. דהוא ז"ל סבר דגוף עיקר העשה מתחיל משעת ראייתה'.
ומבואר בדבריו שהתעסקות במצווה חשובה חלק מהמצווה, ובמקרה של השבת אבדה, 'גוף עיקר העשה מתחיל משעת ראייתה', ואף שעדיין לא קוימה המצווה והאבדה לא הושבה לבעליה כלל. ולכאורה נראה שהוא הדין לנידון דידן, ששבירת העצם דומה להתעסקות באבדה ולא לקציצת בהרת לצורך עבודה, שכן השובר עצם 'מתעסק בגופה של מצוה', וכך היא דרך אכילתו של מוח הטמון בעצמות, ששוברים את העצם ואוכלים את המוח.
ואולם, העירני לנכון הרב פסח הלפרין שליט"א שאין הבנתי נכונה, וכך כתב לי: 'נראה שעיקר חידושו של הרי"ן הוא בגדר מצות השבת אבידה, שכל הטיפול באבידה הוא בכלל 'ההשבות לו', ראה היאך תשיבם לו, ואינו ענין לסוגייתנו'. ונראים דבריו.

קיום הוכחת השאגת אריה שיש מצוות עשה גם מעבר לכזית

מכל האמור נמצא שאין בקושיית התוס' כדי להוציא ממשמעותם הפשוטה של דברי הגמרא, שיש מצוות עשה בכל אכילה ואכילה של הפסח, ואף מעבר לכזית הראשון, וכפי שהוכיח השאגת אריה. ויעוין עוד בשו"ת דברי אברהם (מענדעלזאהן; סי' ה וסו"ס ז) שצידד בדברי השאגת אריה וחזקם. כך נקט אף הגרי"ז מבריסק (זבחים צז, ב סד"ה בגמרא), אלא שהגדיר זאת כשתי מצוות שונות ששתיהן נאמרו בקרא ד'ואכלו את הבשר בלילה הזה': מצווה על הגברא, 'וזה אינו שייך אלא בכזית ראשון'; ומלבד זאת 'עוד מצווה נוספת בזה, כמו באכילת קדשים דיהא נאכל, וזה שייך בכל הקרבן'. וכעין זה הבין גם אחיינו הגרי"ד (רשימות שיעורים שבועות כא, ב אות א-ג, ובעיקר אות ג ד"ה כבר). ודברי שניהם מיוסדים על דברי זקנם הגדול, שכתב בבית הלוי (ג, נא, ג; וכע"ז שם א, ב, ז):

גבי קרבן פסח, אף על גב דהוא חיוב על גוף האדם לאכול בו, וצריך כזית דוקא – מכל מקום, הרי גם פסח לא יצא מכלל כל הקדשים, ויש בו מצווה של אכילת קדשים, דנפקא מקרא דואכלו אותם אשר כופר במ. ונמצא דבפסח יש שני מצוות באכילתה.¹¹

ומדי דברי בהבנת הגרי"ד, זכור אזכיר מה שהביא בשמו תלמידו הגן שושנים (גנן; א, יט ד"ה והנה עיין):

וממו"ר מרן הגרי"ד (שליט"א) [זצ"ל] שמעתי לדייק ברמב"ם, דמהרמב"ם¹² נראה דמשאכל כזית יצא חובתו, אבל אם אכל עוד כזית יש בזה קיום המצווה.

11. ויעוין עוד בחוקת הפסח (גרשוני; הל' קרבן פסח ח, א) דשקיל וטרי בדברי הבית הלוי, ומוכיח מרש"י (זבחים צז, ב ד"ה ניתל) שגם המצווה שיש ביותר מכזית אינה כשאר קדשים אלא מצוות אכילת פסח דייקא, שכן רש"י כתב: 'ניתני עשה ולידחי – ניתני עשה דאכילת מוח, דכתיב: ואכלו את הבשר בלילה הזה'. גם בבכור שאול (הל' קרבן פסח ח, ג) שקיל וטרי בדברי הבית הלוי ובמהות המצווה שיש באכילת יותר מכזית, יעוין שם. ויעוין עוד במשנת יעקב (הל' קרבן פסח ח, א ובמיוחד סוף אות ט).

12. הל' קרבן פסח ח, ג: 'ואם לא אכל אלא כזית, יצא ידי חובתו'. וכעין זה היא לשון הרמב"ם בנוגע למצה (הל' חמץ ומצה ו, א); ויעוין עוד בספר ירושלים במועדיה (פסח עמ' קס-קסא) ובאחרונים שצוינו בספר המפתח (הל' חמץ ומצה שם).

ג. מחלוקת הראשונים בגדר מצוות אכילת הקרבנות

שיטת רש"י וסיעתו: מצוות עשה באכילת קרבנות גם לכהנים וגם לבעלים
והנה, נחלקו הראשונים בגדר מצוות אכילת קרבנות. בגמרא (פסחים נט, א) נאמר:

אין לך דבר שמתעכב אחר תמיד של בין הערבים אלא קטרת ונרות ופסח ומחוסר כפורים בערב הפסח, שטובל שנית ואוכל את פסחו לערב. רבי ישמעאל בנו של רבי יוחנן בן ברוקא אומר: אף מחוסר כפורים בשאר ימות השנה, שטובל ואוכל בקדשים לערב.

בשלמא לתנא קמא: יבא עשה דפסח שיש בו כרת, וידחה עשה דהשלמה שאין בו כרת. אלא לרבי ישמעאל בנו של רבי יוחנן בן ברוקא, מאי אולמיה דהאי עשה מהאי עשה.

ובדברי הגמרא מבואר שיש מצוות עשה באכילת קדשים, שעבורה התיר ר' ישמעאל בנו של ר' יוחנן בן ברוקא למחוסר כיפורים להביא את קרבנו לאחר תמיד של בין הערביים. וכתב רש"י (שם ד"ה בשאר):

בשאר ימות השנה – אם הביא שלמי נדבה קודם התמיד, והוא היה מחוסר כפורים, ואם לא יביא כפרתו לא יאכל את שלמיו, דכתיב ואכלו אותם אשר כופר בהם, אלמא: אכילת קדשים עשה היא, **בין הנאכלים לכהנים בין הנאכלים לישראל.**

אף הרמב"ן (השגות לספר המצוות, שכחת העשין א) הביא את דברי הגמרא הללו והסיק מהם כדברי רש"י:

נתבאר כי אכילת הקדשים לבעלים ולראוי לאוכלן עשה. וכמו שהוא עשה לכהנים בחטאות ובאשמות כך הוא לבעלים בחלק הראוי להם. וכבר זכרה בעל ההלכות, אמר לאכול קדשים ומעשר שני בירושלם. והנראה שהן נמנות שתיים.

כוונת הרמב"ן לבה"ג (מניין המצוות, קז-קכח) שכתב: '[קז] לאכול קדשים. [קכח] ומעשר שני בירושלים'. מכך שבה"ג מנה את שתי האכילות יחד משמע שגם באכילת קדשים יש מצווה לבעלים, ואין המצווה מצומצמת לכהנים

בלבד. וכדברי רש"י והרמב"ן ובה"ג כתבו גם התוס' (נדריס ד, ב ד"ה ההיא¹³), הרא"ש (בפירושו לנדריס שם ד"ה קא) והמאירי (פסחים שם ד"ה ואע"פ), וכן משמעות הר"ן (בפירושו לנדריס שם ד"ה קשריא¹⁴) והשטמ"ק (נדריס שם ד"ה ודקשיא) בשם שיטה.

שיטת הרמב"ם וסיעתו: מצוות עשה רק לכהנים זכרים

לעומת זאת, הרמב"ם כתב (סהמ"צ עשה פט): 'שצוה הכהנים לאכול בשר קדשים [...] ומבואר הוא שמצוה זו מיוחדת בזכרי הכהנים, ואין הנשים חייבות בה; כי קדשי הקדשים שבא בהם זה הכתוב, לא תאכלנה אותם הנשים', וכן (הקדמה לה' מעשה הקרבנות): 'שיאכלו הכהנים בשר קדשי קדשים במקדשי'. וכן (שם י, א):

אכילת החטאת והאשם מצות עשה, שנאמר: 'ואכלו אותם אשר כופר בהם', הכהנים אוכלים ובעלים מתכפרים. והוא הדין לשאר הקדשים שאוכלין אותן הכהנים, שאכילתם מצוה.

מבואר שהבין שהמצווה חלה רק על הכהנים ולא על ישראל. וכן נראה מפירושו הספרא המיוחד לראב"ד (שמיני, מכילתא דמילואים, א), וכדמסבר לה הגר"ח מבריסק (פסחים ע, א ד"ה וכשיטת¹⁵). וכן כתבו הסמ"ג (עשה קפד-קפה)

13. התוס' לא כתבו זאת להדיא, אך הדבר מוכח מדבריהם, שכן נקטו שיש מצווה באכילת קדשים על ידי אישה, ולשיטת הרמב"ם דלקמן המצווה היא רק לאנשים ולא לנשים.

14. ומלשון 'כגון' נראה שמה שהזכיר פסח הוא רק דוגמה, ולא מציאות יחידאית שבה יש מצווה לאישה לאכול (ראו כעין זה במאמרו של הרב קצנלנבוגן: כיבוש ארץ ישראל, תורה שבעל פה לא [תש"נ], עמ' צה-צז). ואולם העירני הרב פסח הלפרין שליט"א שאין זה מוכח, ומצאנו גם שימושים ב'כגון' למקרה בודד, וציין למקום אחד ברש"י (זבחים י, ב ד"ה שכן) שבו ברור שלשון 'כגון' אינה כוללת אלא את המקרה שמדובר עליו שם בלבד, דכתב: 'שכן נכנס דמה לפני ולפנים – כגון ביום הכפורים', ויום הכיפורים הוא המצב היחיד שבו נכנס דם חטאת לקודש הקודשים.

15. 'דתניא התם: אותו היום נטל עשר עטרות וכו', ראשון לאכילת קדשים. ופירש הראב"ד: כגון חטאות ושירי מנחות, שהם אסורין לזרים, שלא קרבו בבמות. הרי מתוך פירושו מוכרח דסבר גם כן דמצות אכילת קדשים אינה אלא בחלק הכהנים, דאי יש מצות עשה גם בחלק הבעלים, הרי אין אותו היום ראשון לאכילת קדשים, דהרי שלמים הקריבו גם קודם לכן בבמות, ואכלו

והחינוך (מצווה קב). וכן משמע מדברי התוס' ישנים (נדריים שם ד"ה ההיא), שנקטו שבאכילת קדשים 'איכא מצוה, דלא ליתי לידי נותר', הא מצוות עשה ליכא. ויעוין עוד בשיטת הרמב"ם בבירור הלכה (פסחים נט, א ד"ה מצות עשה).

לפי שיטה זו, צריך להבין כיצד נקטה הגמרא בפסחים הנ"ל שיש מצוות עשה על סתם אדם שאוכל מקרבן שלמים שהביא. וכבר התקשו בזה המנחת חינוך (קב, א ד"ה והנה) והבד קודש (על הרמב"ם שם) ולא תירצו. והמנחת חינוך הביא ראיה נוספת לשיטת רש"י וסיעתו מכך שמבואר במשנה ובגמרא (פסחים קכא, א) שמברכים על אכילת זבח, ואם אין בכך מצווה חיובית אלא רק איסור נותר, לא הייתה הצדקה לברך.

יישוב הליקוטי הלכות לדברי הגמרא בפסחים לשיטת הרמב"ם

בליקוטי הלכות (פסחים נט, א בזבח תודה ד"ה אף) כתב ביישוב הגמרא בפסחים נ"ט לשיטת הרמב"ם, שהעשה אינו אכילת הקדשים כשלעצמה, אלא ההיטהרות המיידית של מחוסר כיפורים. וכלשונו:

נ"ל שהרמב"ם יפרש סוגיא דידן דמתירין לעבור על עשה דהשלמה דלא כפירוש רש"י, דמיירי שהביא שלמי נדבה קודם התמיד ומשום אכילת בשרו, אלא דמותר לעבור על עשה דהשלמה ולהביא הכפרה אחר התמיד, כדי לקיים המצות

קדשים לפני יום זה, אלא מוכרח דס"ל כדעת הרמב"ם, דבאכילת השלמים שהבעלים אוכלים אותם, אין בה מצות אכילת קדשים. ולכן אותו יום היה ראשון לאכילת קדשים, דבו אכלו חטאות ומנחות שלא קרבו מקודם. אבל רש"י דסובר דגם באכילת חלק הבעלים מקיים מצות עשה דאכילת קדשים, באמת מפרש לה הא דראשון לאכילת קדשים בענין אחר במסכת שבת (פז, ב ד"ה לאכילת קדשים), דעד ר"ח ניסן היו נאכלים בכל מקום ומעתה היה צריך לאוכלם רק במחיצה.

הרב פסח הלפרין שליט"א כתב להשיב על הוכחת הגר"ח מדברי הראב"ד: 'הראיה מדברי הראב"ד קלושה ביותר, כשם שלרש"י ראשון לאכילת קדשים' הכוונה היא קדשים הנאכלים במחיצה, כך להראב"ד הכוונה היא קדשים הנאכלים לכהנים'. אך נראה לי שיש לחלק בין רש"י לראב"ד: לרש"י התחדש חידוש כללי הנוגע לכל הקדשים הנאכלים ומשפיע על אופן אכילתם, ואילו לראב"ד רק נוסף סוג מסוים של קדשים הנאכלים רק לכהנים, ויותר קשה להבין את החידוש בזה, אם לא שדווקא בקדשים אלו ובכהנים חלה מצוות אכילת קדשים.

פסח לה' | סימן יז
מצווה באכילת יותר מכזית מקרבן פסח

עשה שציוה התורה למחוסר כפורים למצורע או לזב, מכיון שהגיע הזמן שיכול להביא הכפרה, מחוייב להביא כדי שיטהר לגמרי ויוכל לאכול בקדשים.

לכאורה יש בזה קושי, שהרי הגמרא מדגישה את אכילת הקדשים לערב. ואי איתא שהמצווה היא בעצם ההיטהרות, צריך לומר שאכילת הקדשים לא הוזכרה אלא כסימן להיטהרות, וקצת קשה למה הוצרכו לסימן ולא אמרו שמחוסר הכיפורים מקיים מצווה להיטהר. וגם אין בזה יישוב לקושי מהברכה על אכילת זבח.

עוד יש לדון, האם קיים חיוב להיטהר באותו יום דייקא. דהיינו, האם מחוסר כיפורים שדחה את קרבנו ביום אחד הוא כמו שדחה ברית מילה ביום אחד, שלא קיים את המצווה כהלכתה,¹⁶ או שהוא כמי שקיים ברית מילה בצהרי היום השמיני, שרק הפסיד את מעלת זריזים מקדימים. וכעין זה דנו הפוסקים בנוגע לפדיון הבן, האם דחייתו לאחר היום הראשון שבו ניתן לפדות היא ביטול עשה או רק הפסדת המעלה דזריזין.¹⁷ ותורף החקירה בנידוננו הוא האם כשהתורה אמרה למחוסרי כיפורים להביא את קרבנם ביום מסוים ולהיטהר, יש בזה רק **מתן רשות** להביא משם ואילך, או שיש בזה גם **חיוב** להביא באותו יום דייקא.

וכמדומה שאין לכך התייחסות מפורשת בדברי חז"ל, אולם יש התייחסות לטמאים אחרים שנטהרים, דנחלקו תנאים ואמוראים וראשונים אם טבילה בזמנה מצווה, ואם הזאה בזמנה מצווה.¹⁸ ויש מקום לומר שהשאלה אם טהרת מחוסרי כיפורים בזמנה מצווה תלויה בשאלה אם טבילה בזמנה מצווה, דבשני

16. ולפי הראב"ד (הל' מילה א, ב) מתחייבים בכרת אף על דחייה בלתי מוצדקת של ברית המילה ביום אחד.

17. יעוין בחלקת יעקב (יו"ד קעה, ב) ובתשובות והנהגות (ד, רמב ד"ה ומיהו), ובמקורות שצוינו בדבריהם.

18. יעוין במשנה (פרה ג, א) ובגמרא (שבת קכא, א; יומא ח, א; פח, א; נידה ל, א) ובטוב"י (יו"ד קצז, ב).

פסח לה' | סימן ז'
מצווה באכילת יותר מכזית מקרבן פסח

הנידונים, הן בטבילה הן בטהרת מחוסרי כיפורים – יש בפסוקים תיאור של מעשה טהרה שמתבצע בזמן מסוים, מבלי שהתפרש בפסוקים אם יש חיוב לקיימו באותו יום דייקא. והרי הרמב"ם (הלי' יסודי התורה ו, ו' ובלח"מ; הלי' פרה אדומה ב, ד; יא, ב) נקט שטבילה בזמנה לאו מצווה. וצ"ע.¹⁹

יישוב נוסף לדברי הגמרא בפסחים ולברכה על אכילת זבח

ושמא יש ליישב באופן אחר את הקשיים על הרמב"ם, ממה שאמרה הגמרא שיש עשה באכילת בעלים ושמברכים על כך. דבאמת גם לרמב"ם יש באכילת הבעלים מצוות עשה. אלא שהיא אינה חלק ממצוות אכילה שחלה על הבעלים ועל הכהנים גם יחד, אלא חלק ממצווה כללית לעשות את כל מעשי קרבן השלמים כהלכתם (סהמ"צ מ"ע סו). ומצווה זו מוטלת בעיקר על הבעלים, עד שהיה מקום לומר שהכהנים מקיימים את ההקרבה מדין שליחות, כדברי הגמרא (נדרי' לה, ב):

איבעיא להו: הני כהני, שלוחי דידן הוו או שלוחי דשמיא? למאי נפקא מינה? למודר הנאה: אי אמרת דשלוחי דידן הוו, הא מהני ליה ואסור; ואי אמרת שלוחי דשמיא, שרי.

ולהלכה נקטינן דשלוחי דשמיא נינהו (רמב"ם הלי' נדרי' ו, ה). אך זאת רק בהקרבה ולא באכילה, שהיא נשארה באחריות הבעלים, וכדברי הרמב"ם (סהמ"צ שם):

שצונו שיהיה מעשה זבח השלמים על התואר הנזכר באמרו (ויקרא ג, א): 'ואם זבח שלמים קרבנו' וכו', ואמר עוד להשלמת המעשה (שם ז, יא): 'וזאת תורת זבח השלמים [...] אם על תודה יקריבנו'.

ומעט לאחר הפסוק שציטט הרמב"ם, נאמר (ויקרא ז, טו-טז):

19. ומלבד זאת, העירני הרב פסח הלפרין שליט"א: 'מבואר בתלמוד (יומא ח, א) דהסוברים דהזאה בזמנה מצוה, הוא משום דהקשה לטבילה, ומבואר דבטבילה יש לימוד מיוחד (עיין בראשונים שם שביארו הייתור), והנידון הוא אם דרשינן הייתור, והאם מקישים הזאה לטבילה, אבל אין צד לומר שבכל מקום שמוזכר זמן הכוונה היא לחיוב'.

פסח לה' | סימן יז
מצווה באכילת יותר מכזית מקרבן פסח

[טו] ובשר זבח תודת שלמיו ביום קרבנו יאכל לא יניח ממנו עד בקר. [טז] ואם נדר או נדבה זבח קרבנו ביום הקריבו את זבחו יאכל וממחרת והנותר ממנו יאכל.

הרי שמלבד איסור נותר, יש ציווי חיובי לאכול את הקרבן בזמנו. ושמה הרמב"ם הבין שזהו העשה שנזכר בגמרא כצד להתיר למחוסר כיפורים להביא את קרבנו לאחר תמיד של בין הערביים, וזהו העשה שעליו מברכים כשאוכלים קרבן שלמים. אלא שעשה זה חל רק על הבעלים ולא על הכהנים, ולכן ייחדה התורה עשה אחר למצוות אכילת הכהנים, שנאמר ואכלו אותם אשר כופר בהם. וזאת בשונה מאכילת הכהנים שמוטלת על הכהנים ולא על הבעלים, ולכן אינה נכללת במצוות עשיית החטאת שהיא מצווה שחלה על הבעלים ולא על הכהנים. ואכתי צ"ע בזה.

שיעור האכילה המחויב בקרבנות ובפסח לפי המתבאר

לפי כל המתבאר, יש לדון האם שיעור המצווה באכילת קדשים הוא בכזית או בכל הקרבן. ונראה שלכל הדעות השיעור הוא בכל הקרבן. לשיטת הרמב"ן וסיעתו המצווה נלמדת מ'ואכלו אתם אשר כפר בהם', ובה יש הגדרה לא רק של הגברא אלא גם של החפצא, דיש לאכול את הקרבן, וכדברי הבית הלוי וצאצאיו. ואם נאכל רק חלק מהקרבן, לא התקיימה כראוי המצווה לאכול את הקרבן, דמשמע את כולו. וכל שכן שלפי מה שהתבאר בדעת הרמב"ם וסיעתו, נראה בפשטות שהמצווה אינה מסתכמת באכילת כזית, דהא מי שאכל רק כזית אך הניח מהקרבן עד בוקר לא קיים כדבעי את הוראת התורה. ובהכרח שיש צורך לאכול את כל הקרבן. וכן כתב בפשטות החת"ס (שו"ת או"ח קמ, ב):

לפי עניות דעתי אין מצות עשה מחוייב על האוכל קדשים שיאכל כזית, דאם כן לא היו רשאים לחלק הקדשים לכמה כהנים שיגיע לאחד כפול ואין שום אחד מהם מקיים מצות עשה בכל הקדשים, חוץ מפסח שבו מחוייב כל אחד לאכול כזית. אבל שארי קדשים, מצות עשה הוא שיהיה זה הלחם הפנים או המנחה והחטאות נאכלים ולא יותירו ממנו, ובהצטרפם יחד לאכלו כולו נתקיים מצות עשה ואכלו אותם אשר כופר בהם.

פסח לה' | סימן יז
מצווה באכילת יותר מכזית מקרבן פסח

לפי כל זה, מסתבר שגם בקרבן פסח המצווה אינה מסתכמת בכזית, אלא חלה עד שכל הקרבן נאכל. והחילוק בין פסח לשאר קרבנות שהזכיר החת"ס לא בא להקל על פסח אלא להחמיר עליו, שבנוסף לצורך הבסיסי לאכול את הקרבן בשלימותו, שקיים גם בפסח כבשאר הקרבנות – התחדש בפסח דין נוסף שכל אדם יאכל לפחות כזית. והדברים תואמים למה שהוכיח השאגת אריה מדברי הגמרא.

חילוק בין מהות המצווה באכילת קדשים למהות המצווה באכילת מצה ומרור

ובזה יש חילוק בין פסח ושאר הקרבנות ובין מצה ומרור: במצה ומרור אין חפצא מסוים שהאדם נדרש לאכול דווקא אותו, דפוק חזי כמה מצות ומרורים איכא בשוקא, ואין מעשה שמקביל לשחיתת הקרבן שמחייב את האדם לאכול דווקא מצה מסוימת או מרור מסוים, ולכן גם ברור שאין חיוב לאכול יותר מכזית ולקיים בנפשיה השביעני במרורים ויגרס במצה שיניי. ואף אם יש בדבר מצווה,²⁰ היא אינה בגדר חיוב. מה שאין כן בקרבן, מרגע השחיטה מוגדר החפצא שבו חלה המצווה, ומיניה וביה מוגדר בזה גם שיעור האכילה.

סיכום

מכל האמור נראה שישנה מצוות עשה מחייבת לאכול קרבנות בשלימותם, ובכלל זה קרבן פסח, שבו קיים גם חיוב על כל אדם לאכול לפחות כזית. לפיכך נראה שמי שאכל כזית וגמר בדעתו שלא לאכול עוד, ולאחר מכן נמלך לאכול עוד – יחזור ויברך שנית ברכת המצוות על אכילתו. וכן נראה שכאשר הפסח נעשה בטומאה, יש רשות ומצווה לכתחילה לאכול ממנו אף יותר מכזית, ואין צורך לצמצם לחבורה של מנויים רבים שכל אחד יאכל כזית בלבד, וכפי שיתבאר לקמן (סי' יח).

20. וכפי שנקטו המהר"ל (גבורות ה', פרק מח ד"ה שמש), הבי"ח (אוי"ח תעב, ה), ההתעוררות תשובה (א, קלג; דף נד, ד ד"ה לכן; ויעוין עוד שם ב, יט, ג), הנצי"ב (העמק שאלה עו, ה; בדעת השאילתות וראשונים נוספים) והמועדים וזמנים (ג, רנב).